

Qarabağın su ehtiyatları regionun iqtisadi inkişafını sürətləndirəcək

İşğaldan azad edilən Qarabağ regionunun ərazisində formalaşan çay suları ehtiyatlarının xüsusi əhəmiyyətə malik olmasını qeyd edə bilərik. Belə ki, düşməndən təmizlənən Qarabağ və Şərqi Zəngəzurdə infrastrukturun bərpası, iqtisadi sahələrin inkişaf etdirilməsi üçün çay suları ehtiyatının xüsusi əhəmiyyəti var. Bu baxımdan regionda formalaşan çay suları ehtiyatlarının araşdırılaraq təqdim olunması zəruridir.

Xatırladaq ki, Qarabağda Tərtərçay, Qarqarçay, İncəçay, Xaçınçay, Köndələnçay, Quruçay, Atakürdçay, Həkəriçay, Zabuxçay, Oxçuçay, Bərgüşadçay kimi çaylar özünəməxsus təbii şəraitdə formalaşır. Məhdud su ehtiyatları şəraitində bu regionun ərazisində süni suvarma olmadan aqrar (fermer) təsərrüfatlarından yüksək və sabit məhsul əldə etmək qeyri-mümkün hesab olunur. Bununla əlaqədar Qarabağda yaşayacaq əhəlinin, yaradılacaq sənaye obyektlərinin və fermer təsərrüfatlarının su təminatının yüksəldilməsi, su ehtiyatlarının optimal paylanması problem olaraq qarşıda durur. Bu amili nəzərə alaraq regionda formalaşan və bu əraziyə daxil olan transsərhəd çaylarının su ehtiyatları işlənilib hazırlanaraq qiymətləndirilib.

Qeyd edək ki, Qarabağ və Şərqi-Zəngəzur iqtisadi rayonları üzrə çay suları ehtiyatı olduqca mürəkkəb təbii şəraitdə formalaşır. Bu iqtisadi rayonların ərazilərində formalaşan çay axımına təbii amillərlə yanaşı, antropogen amillərin də təsiri güclüdür. Onların rejim xüsusiyyətlərinin təhlili göstərir ki, bu çayların oxşar cəhətləri ilə yanaşı, fərqli xüsusiyyətləri də çoxdur. Qarabağ və Şərqi-Zəngəzur iqtisadi rayonlarının çayları dağlıq ərazilərin orta, həmçinin yüksək hissələrində formalaşır. Həmin çaylar dağətəyi və düzənlik ərazilərə çıxdıqdan sonra tranzit şəkildə axır və iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində istifadə olunur.

Araşdırmalara əsasən, Qarabağ iqtisadi rayonunun və ümumiyyətlə, Qarabağ regionunun ən böyük və bolsulu çayı Tərtər çayıdır. Bu çayın böyük hissəsi Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonunun (Kəlbəcər inzibati rayonu) ərazisində formalaşsa da, onun su ehtiyatları əsasən, Qarabağ iqtisadi rayonunda istifadə olunur. Tərtərçay Kiçik Qafqazdan axan xırda çay və bulaqların sularının qovuşmasından yararlanır. Çayın mənbəyi 3120 metr yüksəklikdədir. Bu çay Kür çayına qovuşur. Uzunluğu 200 kilometr, hövzəsinin sahəsi isə 2650 kvadratkilometrə bərabərdir. Tərtərçayın 31 qolu var, bunlardan 11 sağ, 20-i isə sol qollarıdır. Çayın orta çoxillik su ehtiyatı 662,3 milyon kubmetrə bərabərdir. Onun bolsulu olması və xüsusi təsərrüfat əhəmiyyəti nəzərə alınaraq, üzərində 1976-cı ildə istismara verilən Sərsəng su anbarı tikilib ki, bu da çoxillik tənzimləmə aparmaq imkanına malikdir.

Sərsəng su anbarından bir qədər aşağıdan axan Tərtərçayın üzərində inşa olunan "Suqovuşan" hidroqovşağının fəaliyyəti isə əsasən, çayın su ehtiyatlarının sağsahil və solsahil

Azərbaycan Respublikası yerləşdiyi coğrafi mövqeyinə görə quru subtropik iqlimə malik olduğu üçün onun əksər regionlarında su ehtiyatlarına tələbat çox böyükdür. Araşdırmalara əsasən, ölkəmizin regionlarında su istehlakçılarının təmin olunması əsas çay və yeraltı su ehtiyatları hesabına ödənilir. Ehtiyatına, əhəmiyyətinə və su təminatına görə respublika ərazisində əsas su mənbəyi isə çay suları hesab olunur.

magistral kanallarına yönəltməkdən ibarətdir.

Qarabağ iqtisadi rayonunda formalaşan çaylardan biri də Qarqarçaydır. Bu çay Qarabağ silsiləsinin şərq yamacından axan Xəlfəliçayla Zarislıçayın qovuşmasından əmələ gəlir. Çayın mənbəyi Zarislıçayın mənbəyi qəbul edilir. Həmin mənbəyin hündürlüyü 2080 metr yüksəklikdədir. Çayın uzunluğu 115 kilometr olmaqla su ehtiyatının həcmi orta çoxillik göstəriciyə əsasən 53,3 milyon kubmetrə bərabərdir. Bununla yanaşı, Murovdağın şimal-şərq yamacında 2580 metr yüksəklikdən mənbəyi başlayan İncəçay da mövcuddur. Bu çayın uzunluğu 83 kilometr olmaqla, su ehtiyatının həcmi orta çoxillik göstəricidə 42 milyon kubmetr təşkil edir.

İqtisadi rayonun ərazisində formalaşan çaylardan biri də Xaçınçaydır. Bu çay Hacıyurd (2397 metr), Uyuxlu (2316 metr), Gilqyas (2362 metr), Çiçəkli (2343 metr), Alaçaya (2583 metr) və başqa dağların yamaclarından axan bulaqların qovuşmasından yararlanır. Çayın uzunluğu 116 kilometrdir, 5 kilometrədən artıq olan 12 qolu var. Bu çayın su ehtiyatları orta çoxillik həddə 38,8 milyon kubmetr təşkil edir.

Xaçınçayın su ehtiyatları Kür çayına çatmır. Bunun əsas səbəbi çayın üzərində 1964-cü ildə istismara verilən 23 milyon kubmetr həcmə malik olan su anbarının tikilməsi və su ehtiyatlarından tam istifadə olunması ilə bağlıdır.

Su anbarı uzun müddət işğaldə qaldığından onun su ehtiyatlarından istifadə olunmayıb. Qarabağ iqtisadi rayonunun ərazisi işğaldan azad edildiyi üçün Xaçınçay su anbarının təmir-bərpa işlərindən sonra tənzimlənən su ehtiyatlarından səmərəli istifadə olunmasına inanırıq.

Köndələnçay isə Çaxmaq silsiləsinin şərq yamasındakı (1780 metr) bulaqdan başlayır. Uzunluğu 89 kilometr olmaqla Araz çayına tökülür. Köndələnçayda formalaşan su ehtiyatlarının həcmi orta çoxillik göstəricidə 23,34 milyon kubmetr təşkil edir. Çayın üzərində 9,50 milyon kubmetr həcmə malik olan Yuxarı Köndələnçay və 2,40 milyon kubmetr

həcmində Aşağı Köndələnçay su anbarları mövcuddur. Həmin su anbarları işğal altında olduğundan uzun müddət istismar edilməyib. Hazırda işğaldan azad olunan bu su anbarlarının ehtiyatlarından yaxın illərdə təsərrüfatların suvarılmasında istifadə olunacaq.

Qarabağ iqtisadi rayonunun Qarabağ silsiləsinin cənub-şərq yamacında formalaşaraq, 82 kilometr uzunluğunda olan Quruçay Araz çayına tökülür. Quruçayın iki qolu var. Sol qolu İkahçay, sağ qolu isə Atakürdçaydır. Onun su ehtiyatı orta çoxillik göstəricidə 12 milyon kubmetr təşkil edir.

Yuxarıda qeyd olunanlarla yanaşı, Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonunun ərazisində Həkəriçay, Zabuxçay, Oxçuçay, Bərgüşadçay və Xaçınçay mövcuddur. Bu çaylardan Həkəriçay və Zabuxçay Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonu ərazisində formalaşır. Oxçuçay, Bərgüşadçay və Xaçınçay Qərbi Zəngəzur ərazisində formalaşmaqla Şərqi Zəngəzura transsərhəd çayları kimi daxil olurlar. Məlum olduğu kimi, bu çayların su ehtiyatları ermənilər tərəfindən çirkləndirildikdən sonra Şərqi Zəngəzur ərazisinə daxil olur. Onların içərisində çirklənmə dərəcəsi kritik həddə çatan Oxçuçayın su ehtiyatlarından istifadə olunması isə çox təhlükəlidir.

Rayonun ərazisində formalaşan Zabuxçay Qızıltəpə dağından 3036 metr yüksəklikdən başlanır. Yuxarı axında bu çay Ağoğlan, orta axında isə Minkəndçay adlanır. Çayın uzunluğu 51 kilometr olmaqla su ehtiyatlarının həcmi orta çoxillik təminat ilində 168,4 milyon kubmetr təşkil edir. İqtisadi rayonun ərazisində formalaşan Həkəriçay isə 948 metr yüksəklikdə Şəlvə və Hoçazsu çaylarının qovuşmasından yararlanır. Əsas çay Şəlvə çayı qəbul edilir ki, onun da mənbəyi Mixtökən silsiləsində 2580 metr yüksəklikdə yerləşir. Həkəriçay Bərgüşadçaya tökülür ki, bunun da uzunluğu 113 kilometrə bərabərdir.

İstər Zabuxçay, istərsə də Həkəriçayın su ehtiyatları tənzimlənmir. Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonunun ərazisində formalaşan bu çayların su ehtiyatlarından səmərəli istifadə etmək üçün onların üzərində su anbarlarının

tikilməsi məqsədəuyğundur.

Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonunun ərazisinə tranzit şəkildə daxil olan Bərgüşad çayı (Bazarçay) başlanğıcını Zəngəzur silsiləsinin şimal yamacından, 3040 metr yüksəklikdə yerləşən Zalxa gölündən götürür. Həkəri çaya qovuşandan sonra nisbətən düzənlik sahə ilə axaraq bir sıra qollara ayrılır. Çayın uzunluğu 178 kilometr, su ehtiyatının həcmi isə 687,6 milyon kubmetr təşkil edir.

Qeyd olunan iqtisadi rayonun ərazisinə tranzit şəkildə daxil olan çaylardan biri də Oxçuçaydır. Bu çay Araz çayının sol qoludur. Qərbi Zəngəzurdan Zəngilan rayonu ərazisinə daxil olur. Çayın mənbəyi Qapıcıq dağında 3650 metr hündürlükdədir. Onun orta çoxillik su ehtiyatı 359,2 milyon kubmetrdir.

Qaçaran şəhərində istehsal olunan mis-molibden yataqlarından istifadədən sonra atılan çirkab sular Oxçuçaya axıdılaraq, çayda olan fauna və flora məhv edilir. Bununla da Oxçuçayın suyu istifadəyə yarasız hala düşür.

Qərbi Zəngəzur ərazisindən Zəngilan rayonu ərazisinə daxil olan çaylardan biri də Xaçınçaydır. Çayın su ehtiyatı orta çoxillik göstəricidə 60,2 milyon kubmetr təşkil edir. Onu da xatırladaq ki, Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında olan Xaçınçaylar eyni adlıdır və ayrı-ayrılıqda müxtəlif təbii şəraitdə formalaşır.

Yuxarıda qeyd olunanları nəzərə alaraq, Qarabağ iqtisadi rayonunun ərazisində mövcud olan çayların su ehtiyatları 831,7 milyon kubmetr təşkil edir. Şərqi-Zəngəzur iqtisadi rayonunun ərazisində formalaşan çay suları ehtiyatı isə ümumilikdə 1622,6 milyon kubmetrə bərabərdir. Bütövlükdə Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarının ərazilərində işğaldan azad edilən mövcud çay suları ehtiyatı bir sıra kiçik çaylar nəzərə alınmaqla ümumilikdə 2508,4 milyon kubmetrə bərabərdir. Bu da Azərbaycan ərazisində formalaşan çay suları ehtiyatının 22 faizinə bərabərdir.

Burada onu da qeyd edək ki, Qarabağ regionunda Qarabağ vulkanik yaylası mövcuddur. Bu yaylanın süxurları əsasən vulkanik mənşəli olub yüksək məsaməliliyə malikdir. Bu da, öz növbəsində, düşən atmosfer yağınlarının asanlıqla yeraltına sızmasına (hopmasına) şərait yaradır. Nəticədə zəngin yeraltı su ehtiyatı olan gətirmə konusları su ehtiyatlarından səmərəli istifadə olunmasına imkan verir.

Fikrimcə, yuxarıda qeyd olunan su ehtiyatlarından səmərəli istifadə etməklə düşməndən təmizlənən rayonlarda "Ağıllı kənd" və "Ağıllı şəhər" layihələrinin həyata keçirilməsində, bölgənin iqtisadi inkişafında geniş istifadə olunmalıdır. Bununla da Qarabağ və Şərqi Zəngəzuru gülüstana çevirməklə mənfur düşməne və onun havadarlarına gözdağı verə bilərik.

QARA CƏFƏROV,
Azərbaycan Elmi - Tədqiqat Su Problemləri İnstitutunun laboratoriya rəhbəri, texnika elmləri üzrə fəlsəfə doktoru, dosent